

Endnu en teoriehistorie

Bertilsson, Margareta

Published in:
Dansk Sociologi

Publication date:
2002

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Bertilsson, M. (2002). Endnu en teoriehistorie. *Dansk Sociologi*, 13(1), 111-117.
<http://ej.lib.cbs.dk/index.php/dansksociologi/article/view/509/546>

Endnu en Teorihistorie

Med Michael Hviid Jacobsen, Mikael Carleheden og Søren Kristiansen (red.): *Tradition og Fornyelse. En problemorienteret teorihistorie for sociologien* föreligger nu ytterligare en omfattande dansk antologi om sociologiens nyckelteoretiker. Den skall läggas till i raden av de redan existerande: Heine Andersen (red.) *Sociologi – En grundbog til et Fag* (1992); Heine Andersen & Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og Moderne samfundsteori* (1996; 2000); Peter Gundelach; Nils Mortensen & Jens Christian Tonboe (red.) *Sociologi under forandring* (1990). Frågan uppkommer naturligtvis: på vilket sätt utmärker sig den senaste boken?

Andersen (1992) och Gundelach et al. (1990) innehåller tema-orienterade översikter, medan Andersen & Kaspersen (1996; 2000) är organiserad enligt samma princip som den nu utkomna antologien, d.v.s. som kronologiskt ordnade personteckningar över markanta sociologer. I förhållande till Andersen & Kaspersen rymmer emellertid den nya boken ett nytt avsnitt om "mellanklassiker". Karl Mannheim, Alfred Schutz, Georges Bataille, C.W. Mills och Alvin Gouldner har fått sina egna porträtt och den introduktionen måste hälsas välkommen. Bland s.k. nyklassiker ingår nu också Richard Sennett och bland "gammelklassikerna" finns Robert Park inkluderad. Man kan möjligen se en något större generositet till det amerikanska, åtminstone i kretsen av mellanklassiker såsom de här presenteras. Det var också mellanklassikerna, mellankrigsgenerationen, som faktiskt etablerade den akademiska sociologien. Så skedde i stor stil

vid de amerikanska universiteten, i någon utsträckning också i England, medan J. P. Sartre (porträtterad i Andersen & Kaspersen, men inte här) höll rent hus i Frankrike (se bl.a.. Wagner 1994 och Bourdieu 2001). Med nyklassikerna är vi som regel återigen på fast europeisk mark med ett undantag, Richard Sennett. Hos Andersen & Kaspersen möjliggjorde rubrikerna "neofunktionalisme" och det "konfliktteoretiske" perspektiv, att några fler amerikanare kunde kvala in.

Redaktörerna gör klart i inledningen, att inklusionen av porträtt styrdes av följande kriterier: samtliga kapitel skulle genomsyras av ett problem-orienterat perspektiv; de stora linjerna i samhällsvetenskap skulle dragas upp samt, sist men inte minst, samtliga författare ha en eller annan anknytning till Aalborg. Boken skulle genomsyras av det som redaktörerna kallar *ensærlig Aalborg-ånd*. Även om flera skribenter i Andersen & Kaspersens text har anknytning till Köpenhamn, finns det här utöver flera med icke-danskt påbrå. Man kan därför inte på det källkritiska planet hävda att dansk sociologi är uppspaltad i en *København-ånd* och en *Aalborg-ånd*, men tanken infinner sig ju! Eftersom undertecknad själv har bidragit till Köpenhavner-boken, och en av mina tidigare doktorander, nu en när vän och kollega (Mikael Carleheden), är redaktör och tillika bidragsgivare till Aalborg-boken, är det föga lämpligt att här spela ut med den stora kontrasten. De två texterna kompletterar varandra och bör rätteligen kunna läsas parallellt, inte minst av studenter som skall tillägna sig legenden.

Det är alltid att föredraga att läsa två översikter, skrivna av skilda författare, istället för att blott läsa en. Den *sociologiske ånd* kan därvidlag släppas ut ur flaskan.

Med 4 sociologiska översiktstexter nu på marknaden tycks den danska sociologin ha goda villkor. Tyvärr känner jag inte till marknadsstatistiken över sålda exemplar i ett tidsperspektiv, men man kan väl hoppas att kurvan är i svagt stigande. Den obönhörliga marknaden skall nog i sinom tid fälla utslaget om vilken av antologierna som är mest konkurrenskraftig. Man kan väl hoppas på att texterna "interpenetrerar" det geografiska (och sociala!) rum och suddar ut skarpa gränser. Jag kan i sammanhanget inte låta bli att referera till Johan Galtung, när han skulle beskriva de skilda vetenskapskulturerna i Tyskland, Frankrike, England och USA. Här råder som bekant rätt skilda vetenskapliga ethos. Men det intressanta enligt Galtung är också att se på länder som befinner sig i korstryck som t.ex. Nederländerna. Sådana länder producerar de mest gedigna översikter eller introduktioner till alla möjliga kunskapsfält, ty man befinner sig i ett socialt rum (*le champ* för att nu alludera till hädangångne Bourdieu) där det gäller att kunna tillägna sig alla möjliga vetenskapskulturer. Men problemet med kulturer i korstryck mellan de tre stora (Tyskland, Frankrike och England/USA) är samtidigt, att de aldrig själva klarar av att producera något originellt. Det är alls inte meningen att insinuera, att Danmark i detta avseende skulle likna Nederländerna. Poängen är blott den, att nu måtte den sociologiska introduktionsfasen vara mättad här hemma. Vi hoppas inte att Syddansk Universitet skall till att sända ut en ny sociologisk antologi med en särskild *Odense/Esbjerg ånd* i syfte att sätta axelmakten (Kbhvn/Aalborg) ut ur spel!

Diakronisk eller synkronisk klassikerpresentation

En översikt över gammelklassikerna är möjligen oproblematiskt eftersom vårt sätt att beskriva historien med segrarnas ögon kodifierat vem som har klassikerstatus och vem som inte har. Legenden, eller *konga-rækken*, reproduceras från bok till bok, från antologi till antologi. I detta avseende är det ingen anmärkningsvärd inklusion och exklusion i Aalborg-boken. Men är man kritisk kan man alltid resa frågan om kronologins början: är det verkligen med Karl Marx som social teori koncipieras? Naturligvis inte – för Marx som alla andra skriver sig in i en redan given tradition: Hegel, den franska revolutionen, den skotska upplysningen. Det finns säkert de av våra kolleger som är av åsikten att social teori börjar med Augustinus, om man inte skall så långt bort som till Aristoteles och Platon, ja kanske ända till för-sokraterna! Foucaults *ånd* leder väl fram till just för-sokraterna! Det enda sättet att klara sådan kritik om hönan och ägget är att tematisera "diskursen": vad är det för diskursiva praktiker som ligger till grund för att ett fält genereras och tar form? Søren Kristiansens utmärkta Foucault-presentation i föreliggande bok kunde ha upphöjts till mer än blott presentation. Foucaults kunskapsarkeologi eller också genealogi skulle faktiskt tillåtas att strukturera en bok om sociologins klassikerhjältar och klassiker-tema i syfte att lära känna det som lämnades utanför "diskursen".

Principen att ordna personöversikter kronologiskt kan leda till vissa märkligheter. George Herbert Mead (1863 – 1931) har i denna bok fått plats bland mellanklassikerna, medan Norbert Elias (1897 – 1990) ryms bland gammelklassikerna. Placeringen kan bero på ett misstag, men läsaren undrar naturligtvis vilken djupare tanke som ligger bakom. Att ordna klassiker kan alltid ha sina svårigheter,

men en kritisk läsare efterlyser i denna bok (som fö också i Andersen & Kaspersen och i många utländska antologier för den delen) en mer genomtänkt sociologisk tidsordning. Om man följer mellan-krigsgenerationens sociologi och ordningsprincip skulle t.ex. Mannheims fruktbara generationsbegrepp kunna komma i fråga. Den generation som överlevde 2:a världskriget och som tvingades till samtidsreflektion rymmer epokgörande sociologiska insikter. Den tidiga kritiska teorin (Horkheimer, Adorno, Benjamin) får av en eller annan anledning inte något större utrymme i Aalborg-boken, medan däremot Georges Bataille får fylla ut en lucka. Bataille-inklusionen finner jag utgöra ett spännade brott med den dominerande traditionen, men jag skulle önska att också Bataille fått större textuell inramning: var han en ensamfågel eller ingick han i flock. Förvisso nämner Asger Sørensen närheten till Marcel Mauss, men då skulle man önska att dessa två placerats närmare varandra. Att som nu placera Bataille mellan G H Mead och Talcott Parson tvingar fram ett leende: Parsons skulle vända sig i sin grav, inte blott en gång, om han delade gravrum med Bataille. Det gemensamma temat, fascismen, kan förvisso göra det försvarbart att de delar *bopæl*, men i övrigt torde dessa två utgöra absoluta polära kontraster i den sociologiska traditionen. Men också kontraster kan utgöra en ordningsprincip som dock inte följes upp i föreliggande bok. Som Dennis Smith så elegant påpekat i sin bok om Norbert Elias (2001), kan Elias-Parsons-Bauman-Arendt läsas som en och samma generation eller också ett fält: ett vektor-diagram kan visa hur deras respektive tematik överlappar. Social teori är sällan skriven av en hylande ensamvarg men som spänningsfull med- och motspel i och över tiden. Sociologer positionerar sig i förhållande till varandra.

Generationer delar lidelser och passioner, något som inte är minst tydligt i vår egen tid med Beck, Luhmann, Giddens, Bauman, vars *oeuvre* handlar om osäkerhet, risk, fara, kontingens.

Den sociala teorins manliga dominans – och axelmakternas tyngd

Av 26 översiktspresentationer är ett kapitel ägnat åt "konsforskning". 25 presentationer handlar om männen och deras verk. Kapitlet om konsforskning är det enda som bryter subjekt-fixeringen, men det betyder också att kvinnor saknar namn och kropp inom social (eller sociologisk) teori. De förekommer blott som konsobjekt. Förvisso finns här flera kvinnliga författare, men inte *en* kvinna ges privilegiet att bli presenterad som ett teori-subjekt. Själv kan jag omedelbart tänka på flera kvinnliga kandidater: Hannah Arendt, Dorothy Smith, Arli Hochschild, Judith Butler. I Skandinavien har vi flera markanta kvinnliga sociologer: Alva Myrdal; Ester Boserup; Harriet Holter. Kvinnor har liksom fallit bort i denna antologi (som i flera andra antologier), de har ingen subjekt-status. Om det är den *særlige Aalborg-ånd*, eller helt enkelt den sedvanliga glömskan, *amnesia*, som lett fram till det sorgliga utfallet, är omöjligt att uttala sig om.

Man noterar ytterligare en markant makt-koncentration i fältet. De 26 presentationerna fördelar sig territoriellt på det sätt som visas i översikten. Frågetecken gäller sådana migranter som Zygmunt Bauman respektive Manuel Castells. De är nu registrerade under England respektive USA. Också om Karl Mannheim kunde det sägas att han borde registreras under England och inte Tyskland. I översikten nedan har han registrerats under Tyskland.

Nog borde en översikt, om än grov, leda till eftertanke. Tyskland och Fran-

Tyskland	Frankrike	England	USA
Gammeldklassiker			
5	2		1
Mellanklassiker			
2	2		6
Nyklassiker			
2	2	2(?)	2(?)
Totalt			
9	6	2(Bauman?)	9 (Castells?)

krike har klassiker-status. Tyskland har haft en klar ledar-position som den gradvis förlorat, medan Frankrike behåller en jämn position över tid. Bägge länder styr sin egen tradition, men var kommer förnyelsen från? England eller USA? Mest markant i den grova översikten är hur USA tar ledningen i mellangenerationen, alltmedan de förlorar densamma position betänkligt under senare år. En kritisk läsare måste fråga sig om urvalet här stämmer med den "faktiska" situationen? Vad med Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Charles Tilly, Thomas Scheff för att nu blott nämna några? Vad med de engelska mellan- och nyklassikerna: Williams, Willis, Hobsbawn, Goldthorpe m.fl.? Och vad med alla skandinaver? Bland nyklassiker, varför inte dansken Esping-Andersen? Vad med den norska guldåldertraditionen: Aubert, Galtung, Brox, Österberg? Vad med Israel och Therborn från Sverige; Allardt i Finland, etc.? Och vad med alla kvinnor? Varför inte Saskia Sassen? Vad med alla de (icke-vita) som klappar på porten till *Festung Europa*? Jag försöker inte alls att vara politiskt korrekt, men hårda fakta, både i listan såsom den redovisas och från allmän kunskap om fältet, tvingar mig till eftertanke. Det kan inte vara en försvarbar princip i det långa loppet att presentera ackumulationen av socio-

logisk kunskap som i föreliggande fall.

Ingen lista med namn-kompletteringar kan tillfredsställa urvalet utan att ytterligare påkalla uteslutna namn. Listan ovan är blott tänkt som ett reflektionsredskap: vad styr inklusion och exklusion till det inre kabinett i den sociala teorin? Borde inte ett skugg-kabinett utroas? Nu kan redaktörer och bidragsgivare hävda, att det ligger inte inom deras kompetens- eller intresseområde att på ett fullödigt sätt beskriva "fältet". Men personfikseringen leder också till en märklig snedvridning av hela det sociologiska kunskapsfältet. Är det så att sociologisk teori har blivit till en sub-specialitet med liten eller ingen kontakt med sociologisk forskning i övrigt?

Något om innehåll och inte blott form

Jag har blott uppehållit mig vid form, och inte alls beaktat innehåll. Nu är form och innehåll för mitt eget vidkommande inte helt skilda moment i en framställning. Men jag skall kort redovisa mer innehållsliga synpunkter. Jag finner inget enskilt bidrag vara av sådan dålig kvalitet, att jag skulle avråda studenter från att läsa det. Men bidragen är som alltid i en antologi av olika kvalitet. Jag har läst bidragen utifrån en pedagogisk synvinkel.

Palle Rasmussens text om Karl Marx

finner jag sympatisk och belysande och jag skulle blott ha önskat att Marx's centrala bidrag till sociologin, arbetet och arbetets värde, klasser, kritisk vetenskap, hade följts upp i senare kapitel. Antologin både inledes och avslutas med marxistiska inlägg: på vilket sätt kan det sägas att Manuel Castells har vidarefört eller utvecklat Marx? Finns något kvar av den marxistiska andan, eller var Marx blott en historisk parentes? Är det meningsfullt att läsa Bourdieu, Bauman, Sennett utan att känna till Marx?

Också Erik Laursen text om Emile Durkheim är innehållsrik. Texten ger en god introduktion och jag skall klart rekommendera hans text vidare till studenter. Att inkludera Marcel Mauss är också genialt, men jag är osäker på om detta kapitel verkligen ger en god introduktion. I flera avseende skriver Asger Sørensen så kritiskt om Mauss, att en första-års student verkligen måste få problem med varför man överhuvud taget skall tillägna sig Mauss. Det är synd för Mauss klassiska essä om gåvan borde vara obligatorisk läsning på alla grundkurser. Också Ole Riis text om Max Weber finner jag problematisk utifrån en pedagogisk synvinkel; den är snarare ägnad att vara ett diskussionsämne i ett snävt vetenskapligt auditorium. Birte Kloch Fredriksens text om Ferdinand Tönnie är problemfri, men den skulle möjligen lyftas upp till ett högre plan om den inramats av det nu klassiska påståendet om att all sociologi väl blott är en fotnot till Tönnies gamla distinktion mellan *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*! Jens Tonboes artikel om Georg Simmel är charmerande eftersom den redogör för Tonboes egen Simmel-upptäckt. Också Anja Jørgensens bidrag om Robert Park är att rekommendera, inte minst för att Parks humanekologi här får rama in problemet med att placera en skurby i Aalborg samt belysa de "naturlige processer" i form av

folks reaktioner som bliver en konsekvens härav. Gammelklassikerna avslutas som jag redan nämnt med att något överraskande placera in Norbert Elias bland skaran. Martin Muncks porträtt av Elias är för den skull högst angeläget, eftersom han har valt att teckna Elias aktualitet med hjälp av sportens moderna roll som urladdning av känslor.

Avsnittet om mellanklassiker finner jag själv vara det mest angelägna tillskottet och i detta avseende berikar Aalborg-boken sociologi-diskussionen i Danmark. Palle Rasmussen skildrar Karl Mannheims sociologi med början i kunskapssociologin och med avslutning i Mannheims *samtidsdiagnose*. Rasmussen noterar också Mannheims aktualitet för diskursanalysen. Likaså tecknar Birte Bech-Jørgensen ett fint porträtt av Alfred Schutz, delvis med hjälp av ett konkret exempel av en hemlös man och dennes tappra försök att styra sin tid och sitt liv. Möjligen kunde man ha önskat en mer kontextuell framställning av Schutz' fenomenologiska sociologi och dens betydelse för senare amerikansk socialpsykologi. Inger Glavind Bo tecknar porträttet av George Herbert Meads teori om socialisation och om jagets uppkomst. Enligt henne kan inte Mead begreppsliggöra en mer kropps- eller upplevelseorienterad erfarenhetshorisont. Hon finner det vidare problematiskt att applicera Meads teori om jaget (I –me) över språk- och kulturgränser. Unga danskar kan inte förstå sina ny-danska jämnåriga, och omvänt. Men jag undrar om inte Glavind Bo i denna kritik har blivit "språkets fånge": vi är inte bara "i" språket, språket är också i oss och ett medel med vilket vi kan nå ut till andra än oss själva. Jaget hos Mead är en dynamisk process som räcker vida utanför det här och nu rumsliga. Jaget kan antaga universell form, det kan bliva till mänsklighet. Asger Sørensen tecknar som jag

redan nämnt porträtten av George Bataille, och det gör han mycket gott. Det är uppenbart att Sørensen känner mer sympati för Bataille än för Mauss, ty om jag klagade över hans Mauss-porträtt tidigare skall jag här medge att Bataille-skildringen tillhör ett av de mer spännande bidragen till denna bok.

Feiwei Kupfenberg skildrar Talcott Parsons. Parsons är inte lätt att dansa med, och det vet alla som har försökt att nedteckna hans liv och gärning på några få sidor. Kupfenberg gör ett hederligt jobb, men jag skulle själv ha önskat att ordningsproblemet hade fått en större centralitet. Som andra har påpekat skall man se Parsons verk som ett försök att lägga grunden till en sociologi som i sin fältteori kunde mätas med det som som John Maynard Keynes gjort för nationalekonomins vidkommande. Kupfenberg finner Parsons "middle range" teorier (de om profession, familj, patient-läkare) vara de mest apologetiska av hans samlade skrifter. Själv finner jag flera av dessa vara lysande sociologiska skildringar av hans samtida USA! Michael Hviid Jacobsen redogör för C.W. Mills, en person som ju är lättare att skildra med stor empati än som är fallet med Parsons. Om Parsons respektive Mills hade kunnat samköras, och polemiken mellan dem åskådliggjorts, hade läsaren kunnat få insyn i en dramatisk period i efterkrigstidens amerikanska sociologi. Mills och Parsons representerar två artskilda typer av tillgångar till den sociologiska disciplinen; Mills skriver socialhistoria, medan Parsons kämpar med en analytisk och förvetenskapliggjord sociologi. Även om det är Mills som oftast väcker starka sympatier hos de flesta, menar jag själv att Parsons tillgång också skall ges en eloge. Parsons försökte med en *rupture* med *common sense*, långt innan Bourdieu gjort en sådan salongsfähiq. Den flitige Hviid Jacobsen (tillsamman med Søren Kri-

stiansen) återkommer med en framställning om Harold Garfinkel och etnometodologins betydelse för vår tids socialkonstruktivistiska tillgångar. Författarna har bekymmer med etnometodologins etiska ansvar eller snarare brist därpå. Garfinkels experimenter satte som bekant en ära i att bryta med den sociala ordningens självklarheter. Dock skall påpekas att etnometodologerna helgade ett ideal av "likgiltighet" (indifference), ty de hade inget ideologiskt budskap på spel. Det kvittade dem lika om de undersökte språkspel i ghettoet eller i byråkratien, ty den sociala ordningen följde samma mönster! Det var denna *indifference* som mer än något annat ledde till raseriutbrott bland "normala sociologer" (som i fallet med Gouldners kritik). Gouldner får i övrigt ett sympatiskt porträtt av Erik Christensen. Erving Goffman får likaledes en flott presentation i det porträtt som Søren Kristiansen tecknar. Johannes Andersen går i närmkamp med den s k Västmarxismen, omfattande Poulantzas, Altvater och Althusser. Samtliga presentationer kan rekommenderas.

Nyklassikerna känner vi alla till från tidigare antologier, både här i Danmark och de i utlandet. Anne Dorte Kristensen skriver om den namn- och personlösa *kønssociologien*. Visst förekommer det gott om personnamn i själva kapitlet, men min anmärkning tidigare gick ut på att inte en enda kvinna fått plats på parnassen. Søren Christensen, redaktör och flitig bidragsgivare, skriver ett lysande porträtt av Michel Foucault och dennes försök att komma bakom den insnärjande positivismen. Detsamma gör den tredje redaktören (och min tidigare student från Lund) Mikael Carleheden i sin skildring av Jürgen Habermas. Här är det 90-talets Habermas som står i centrum. Problemet är om Habermas tidigare teoretiska ansatser kan klara övergången

till ett post-nationellt samhälle. Carleheden finner i likhet med flera andra "mjuka" kritiker, att Habermas teori om den post-nationella demokratin lider av ett etiskt underskott. Jag skall här gripa chansen och vara sarkastisk: är inte det etiska (och kulturella!) underskottet själva poängen hos Habermas? Om etiken gavs större svängrum, vad skulle ske med hans teori-konstruktion?

Pernille Tanggard Andersen skildrar Richard Sennetts senare teorier om arbetsliv, fragmentarisering och individualisering. Sennett skriver in sig i en längre historia av kulturpessimism, som skulle ha getts större utrymme. Hviid Jacobsen är återigen på banan och skriver historien om Zygmunt Bauman. Vi som har haft möjlighet att följa Bauman alltsedan 60-talet, före hans flykt till Väst, kan se Baumans roll som tidsspegel. Jens Ulrich skriver om Anthony Giddens, och ställer några intressanta frågor till dennes senare (*jungfruelige!*) umgänge med deliberativ demokrati. Lars Skov Henriksen skriver om Niklas Luhmann med utgångspunkt i egna empiriska studier om frivilligt arbete som "system". Det är möjligt att Luhmanns system-teori kan berika synen på frivilligt arbete, men jag finner det inte omedelbart övertygande att så är fallet. Annick Prieur tecknar ett levande porträtt av den nyss hädangående Bourdieu och dennes fält-teori, bl.a. med referens till den stora Stavan-ger-studien av Lennart Rosenlund. Prieurs bidrag är exemplariskt kort och koncist. Avslutningskapitlet har skrivits av Ole B. Jensen och tecknar ett porträtt av Manuel Castells. Som jag redan har nämnt, skulle man önska en sammankoppling med det inledande Marx kapitel: hur har sociologisk teori förnyats? Är förnyelsen till det bättre eller det sämre?

Sammanfattning

Den kritik som jag fann anledning att resa inledningsvis skall inte på något sätt förringa värdet av alla de värdefulla bidrag som jag nu fått möjlighet att läsa. Jag har speciellt framhållit "mellanklassikerna", ty i detta avseende kan Aalborg-boken väl komplettera den tidigare Köbenhavner-boken. Flera av bidragsgivarna är unga forskare och deras tillgång och intresse till sociologi kan på avgörande punkter skilja sig från en tidigare generation. I flera av bidragen kan man också ana en annan vitalitet i läsningen av gamla, nygamla och nya klassiker. Det som jag efterlyst som en förnyelse av traditionen vore en mer polyfonisk läsning av klassikerna, de gamla såväl som de nya. Jag har efterlyst en mer Foucauldiansk multi-strategi: att mindre koncentrera sig på persongalleriet och istället gå tätt på själva dramat både genealogiskt och arkeologiskt. Om vi verkligen hävdar att subjektet har förlorat sin position, varför inte praktisera en sådan insikt teoretiskt och metodologiskt?

En sista kommentar är på sin plats. Om ytterligare antologier är i vardande, vore det i sanning önskvärt att teori-historien också kunde rymma en metod-historia. Den senare är inte mindre spännande och skulle kunna bidra till att sociologin i högre grad än som nu kunde återtaga sin plats som reflekterad erfarenhetsvetenskap.

Supplerande litteratur

Bourdieu, Pierre (2001), *Science de la science et réflexivité*, Paris:Raison d'agir.

Smith, Dennis (2001), *Norbert Elias*, London: Sage.

Wagner, Peter (1990), *Sozialwissenschaft und Staat, Frankreich, Italien, Deutschland 1870 – 1980*, Frankfurt/New York. Campus Verlag.